

ДОСЛІДЖЕННЯ ОБОРОННИХ УКРІПЛЕНЬ УНІВСЬКОГО ГОРОДИЩА

Село Унів Перемишлянського р-ну Львівської обл. знаходиться у гористій місцевості, що входить у складну систему Гологірського кряжу. Гологірський кряж є не тільки унікальним геологічним творінням, але й регіоном, багатим на різночасові історичні пам'ятки. Добре відомою пам'яткою у недалеких околицях Унева є княжий замок боярина Клим'яти у Гологорах, який згадано у літописі під 1231 роком. Ще від початку 60-х років минулого століття пам'ятку обстежували П. Раппопорт [Раппопорт, 1967, с. 15], М. Малевська та багато інших дослідників. Варто відзначити й археологічні дослідження курганних поховань племен культури шнурової кераміки, які у середині 30-х років ХХ ст. поблизу Унева проводив Т. Сулімирський [Свешніков, 1976, с. 55]. З групи багатошарових археологічних пам'яток, що включають поселення скіфського періоду, зарубинецької, липицької, черняхівської та культур слов'яно-руського періоду привертають увагу результати наукових досліджень у Майдані Гологірському, які проводили Л. Крушельницька (1965), М. Смішко (1966), В. Цигилик (1968–1969) [Цыгылык, 1970, с. 271–272] та інші відомі дослідники.

Археологічні пам'ятки Унева ще й досі залишаються маловідомими в історичній науці. Особливу увагу в археологічному плані привертає Чернеча гора, яка знаходиться на північній околиці села. Лише у 1998–2005 роках археологічною експедицією Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Львівського національного університету ім. І. Франка на вершині та західному схилі Чернечої гори відкрито та досліджено залишки двох середньовічних монастирських комплексів, що включали культові, виробничі, житлові земляні, напівземляні та наземні споруди. Значний інтерес викликала комбінована потужна система оборонних укріплень монастирів, залишки залізобобного та гутного виробництва, кладовище підплитових поховань, рештки матеріальної культури та ін. [Берест, 2002, с. 267–290; 2004, с. 234–256; 2004 а, с. 7–8 та ін.]. Найдавніші речові знахідки дають підстави датувати чернечі пам'ятки Унева княжою добою [Берест, 2000, с. 11–15; 2002а, с. 22; 2005, с. 28–30].

У княжі часи на південному пологому та доволі продовгуватому схилі Чернечої гори існувало велике укріплене поселення – городище, від якого до наших днів дійшли фрагменти потужних оборонних укріплень. Багато сучасних дослідників зауважує, що землі Прикарпаття у Х–ХІІІ ст. відзначалися наявністю значної кількості городищ, серед яких переважали великі укріплені поселення [Баран, 1998, с. 92]. Для порівняння вкажемо, що в інших регіонах України, наприклад, на Волині, у Придніпров'ї городища займали переважно площу від 0,5 до 3 га [Баран, 1998, с. 92], а городище в Уневі охоплює площу близько 20 га [Берест, 2005, с. 14].

Ще більшими розмірами відзначаються городища у Стільську та Пліснеську. Таку особливість, перш за все, слід пов'язувати з діяльністю племен білих хорватів, які в княжі часи заселяли землі Прикарпаття. Ймовірно, що саме гори та гориста місцевість, у яких проживало місцеве населення, були причиною їхньої етнокультурної назви (гори – горвати), хоча існують й інші трактування зазначеного етноніму.

Відомий галицький історик ХІХ ст. А. Петрушевич на основі аналізу повідомлень чеського хронографа Козьми зазначав, що племена білих хорватів входили у склад Великоморавської держави. Після завоювань великоморавського князя Святополка території володінь Великої Моравії поширилися в Північне Прикарпаття аж до р. Стрий (притока Дністра) та Північний (Західний) Буг, тобто, аж до земель Волині [Петрушевич, 1882, с. 3–4].

Унівське городище є не єдиним укріпленим поселенням у Гологорах. В давнину на межі Гологірського хребта та рівнинного Західного Побужжя існувало значне число укріплених поселень, розташованих на відстані 8–10 км між собою. Зокрема, із південно-західної сторони

від Унева знаходяться залишки укріплених поселень у Ганачівці, Підгородищу, Звенигороді, а з північно-східної – вищезгаданий замок XI–XIII ст., що належав боярину Клим'яті. Про важливе військово-стратегічне значення Гологір у контексті військової боротьби неодноразово на сторінках давньоруського літопису зауважували стародавні автори [Літопис Руський, 1989, с. 196].

Унівське городище належить до великих укріплених поселень мисового типу. Його загальна площа значно перевищує розміри уже згаданих сусідніх городищ. Відповідно до конфігурації оборонного укріплення пам'ятка має вигляд неправильної овальноподібної фігури (рис. 1).

Укріплене поселення в Уневі мало один потужний зовнішній кільцеподібний земляний вал та рів, а також внутрішній вал, що розділяв дитинець та посад. Загальна довжина зовнішнього валу складає близько 2,5 км, внутрішнього – близько 250 м.

Пологий гористий масив, на якому знаходилося укріплене поселення, помітно виділяється над північно-західною околицею Унева. Місцеві мешканці залишки городища часто називають “городом Володимира”. На нашу думку, побутоюча назва города може мати пряме відношення до літописного повідомлення про похід київського князя Володимира проти білих хорватів, що відбувся у 992–993 рр. Як відзначено у давньоруському літописі від Лаврентія, землі хорватів до володінь Київської Русі були приєднані в часи князювання великого київського князя Володимира (980–1015). А до цього, після розгрому Великої Моравії (906) її територіальні володіння були об'єктом військових суперечок між Чехією, Угорщиною та Польщею. Польщі вдалося захопити Червенські міста, Чехії – землі західних слов'ян, а уграм – Перемишль та навколишні землі. З сторінок літопису відомим є похід, який Володимир здійснив у 981 р. проти ляхів, Червеня та червенських “градів” [Полное собрание, 1923, с. 106]. Характерно, що учасниками походу були два єпископи. Один із них – єпископ Стефан, який згодом став єпископом Володимирським. Тоді ж (981) на Волині було засновано город Володимир, володимирське єпископство та інші інституції. Вірогідно, що саме єпископи потрібні були Володимиру як “гаранти” у процесі завоювання язичниками-русичами уже християнізованого населення Північного Прикарпаття.

З трьох сторін (південної, західної та східної) гірський масив, на якому знаходиться Унівське городище, омивається основною течією Гнилої Липи та її двома правими притоками.

Загалом місцевість, де було розташоване укріплене поселення, має пологий та доволі протяжний схил, направлений від вершини Чернечої гори у південному напрямі, аж до річкової долини Гнилої Липи. Середнє пониження рівня городища складає близько 1,5–1,7 м (6–9) від горизонтальної осі поверхні на 10 метровому відрізьку в напрямі північ-південь.

Унаслідок того, що упродовж тривалого періоду площа городища була зайнята селянськими городами та проводився інтенсивний обробіток ґрунту, обороні укріплення пам'ятки зазнали значних руйнувань. Частина оборонних укріплень (валів та ровів), особливо східна, західна та південна значно знівельовані, тому у різних місцях земляний насип та рів мають різну висоту, глибину та ширину, а у окремих – вони майже повністю знищені. На південній, східній і, особливо, західній окраїні городища, що поблизу сучасної північної околиці села, земляний насип валу та рів значно поруйновано для облаштування доріг, проїздів та інших господарських потреб.

Оборонний вал із східного боку укріпленого поселення є майже прямим (рис. 1). Він споруджений на менш-більш рівнинній місцевості, що не має жодних природних перешкод. Напрямок валу є близький до осі північ – південь. Його основу складає сильно знівельований глиняно-ґрунтовий насип. Найбільша висота насипу зафіксована приблизно у середній частині городища і сягає не більше 1 м від рівня підшви валу, який має ширину в основі близько 3,7 м. Максимальна глибина рову не перевищує 1 м, а його ширина – 3,5 м.

З північної сторони городища фортифікації збереглися найкраще. Вірогідно, що це відбулося завдяки природній консервації, а саме – лісовим насадженням. В окремих місцях висота валу сягає 4–5 м, а його ширина на рівні підшви перевищує 12 м. З північної сторони досить добре простежуються залишки ровів, які були утворені перед валами. Ширина рову

сягає майже 10 м, а глибина близько 1,5 м. В багатьох місцях із північної та північно-західної сторін оборонний рів також має характерні “розриви”, утворені для проїзду.

Вал з південної та західної сторін городища має пристосування до природних гористих та важко доступних відтинків південно-західної частини Чернечої гори, що зумовило будівництво валу у відповідності до природної конфігурації краю гористого пасма.

У структурному плані верхню, або північну сторону городища за характерними ознаками можна визначати як дитинець. Він мав майже округлу форму і був відмежований від посаду (південної частини) при допомозі внутрішнього, менш потужного валу. Площа дитинця становила близько 5 га, а посаду майже 15 га (рис. 1).

Вірогідно, що навколо городища існувала складна система водного захисту, яка утруднювала доступ до поселення. У гідросистему було включено русло та притоки Гнилої

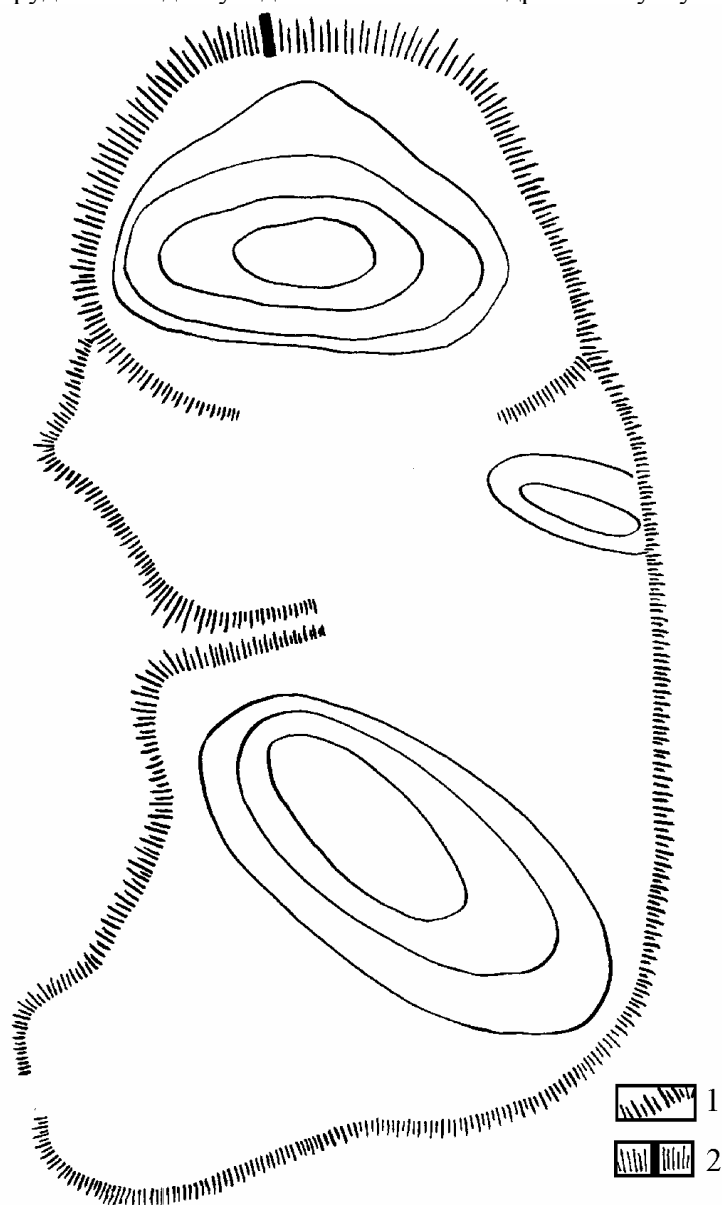

Рис. 1. Схематичний план Унівського городища. Умовні позначення: 1 – вал; 2 – місце перерізу
 Fig. 1. Schematic plan of Univ hill-fort. Conventional marks: 1 – rampart; 2 – location of stratigraphical cut

Липи, значні території навколишніх прирічкових долин. Виконаний археологічний переріз у підніжжі Чернечої гори, із її західного боку (або із західної сторони городища) засвідчив, що раніше рівень водного плеса був вищим від сучасного рівня долини майже на 2,5–2,7 м. Таким чином, затоплена навколишня територія річкової долини сягала в ширину майже на 100–150 м.

В'їзд на городище знаходився із західної сторони укріпленого поселення. Система в'їзду була влаштована майже посередині городища таким чином, що в'їзна дорога виходила приблизно у центральній частині посаду (рис. 1). Така захисна особливість дозволяла мешканцям городища тримати під двостороннім фланговим контролем близько 80 метрів в'їздної дороги і при нагальній потребі відкинути ворога від в'їзних воріт. Крутизна підйому в'їздної дороги, що сягає відмітки 35°, ускладнювала можливість швидкого переміщення на територію городища.

В польовому сезоні 2005 р. обстежено територію пам'ятки, а також зроблено переріз північного земляного валу та рову, що відповідало місцю найкращого збереження фортифікацій.

Висота земляного насипу у місці закладеного перерізу сягала 3,2 м від рівня подошви, ширина –

близько 12 м. Слід зауважити, що на вершині північного валу у різних його місцях помітно виділяється горизонтально спланований гребінь, який являє добре утрамбовану смугу шириною понад 1 м. В окремих місцях на поверхні утрамбованої смуги поміж піщаним сіруватим шаром ґрунту та жовтуватого суглинку знаходилися різні за розмірами продовгуваті вапнякові камені з необробленою поверхнею. Припускаємо, що вони призначалися для підвищення міцності насипу.

Зняття ґрунтового шару до глибини 0,2 м виконано одночасно по усій довжині закладеної траншеї. У стратиграфічному плані залягання ґрунтового покриву можна відзначити як менш-більш рівномірне формування, що відноситься до пізнього часу. У шарі супіщаного ґрунту зафіксовано залишки слідів перегнилих органічних решток (деревина, листя, кореневища, гілки, кора дерев, тощо).

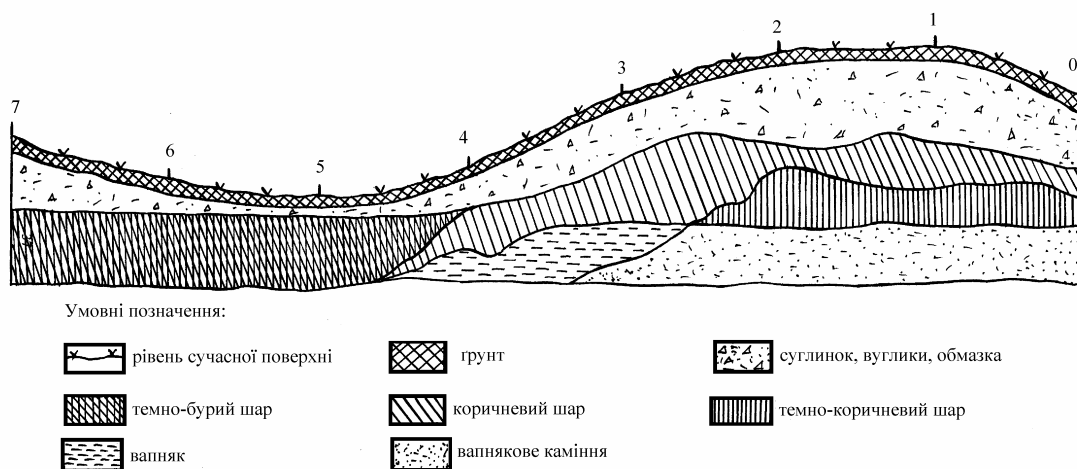

Рис. 2. Стратиграфічний переріз валу та рову Унівського городища

Fig. 2. Stratigraphical cut of rampart and ditch of Univ hill-fort

На загальному фоні стратиграфії ґрунтовий шар на усій протяжності закладеної траншеї помітно виділявся характерним темно-бурим відтінком, який підкреслює характерний для розкладених органічних решток колір. Через порівняно недавній час формування та супіщану основу ґрунтовий покрив відзначався сипучістю та незначною щільністю.

Загалом відмітимо, що виконано частковий переріз валу та рову до одного горизонтального рівня. Глибина перерізу від гребеня валу до долівки траншеї склала 3,6 м. Найцінніші знахідки виявлено лише у заповненні рову.

В стратиграфічному плані слід зауважити нерівномірність залягання шарів та їх різну структуру. На глибині траншеї 0,4–0,6 м відзначено значне ущільнення земляного насипу валу. У кв. 1–4 основу заповнення творить щільний суглинок сіро-жовтуватого кольору, який іноді перемішаний дрібними кусочками вапнякових каменів, випаленими до буро-червоного кольору грудочками глини, невеликими темно-чорними вугликами, ледь помітними тонкими сіруватими прошарками, які нагадують золу. Доповнення складають залишки перегнилої деревини та інших органічних решток. У кв. 5–7 зафіксовано знахідки, які представлені кількома фрагментами металевих (ковальські цвяхи), скляних та керамічних виробів (рис. 3), які за аналогіями можна датувати XV–XVII ст. [Гупало, 1994, с. 185–189]

У плані обстеження стратиграфічних нашарувань у перерізі валу значний інтерес викликав темно-коричневий шар, який знаходився на значній глибині від гребеня валу (бл. 2 м).

Товщина шару неоднакова. Вона коливається від 0,3 м в кв. 3 до 1,1 на межі кв. 1–2. В темно-коричневому шарі зафіксовано характерні відбитки округлої форми, які, вірогідно, утворилися від перегнилої деревини. Діаметр округлих відбитків коливався від 0,15 м до 0,35 м. На відбитках простежено концентричні круги, характерні для річних кілець дерев (вірогідно дуба). У темно-коричневому шарі знайдено також невеличкі вапнякові камені та дрібненькі крупинки цеглисто-го кольору, які нагадують шматочки випаленої глини або болотної руди.

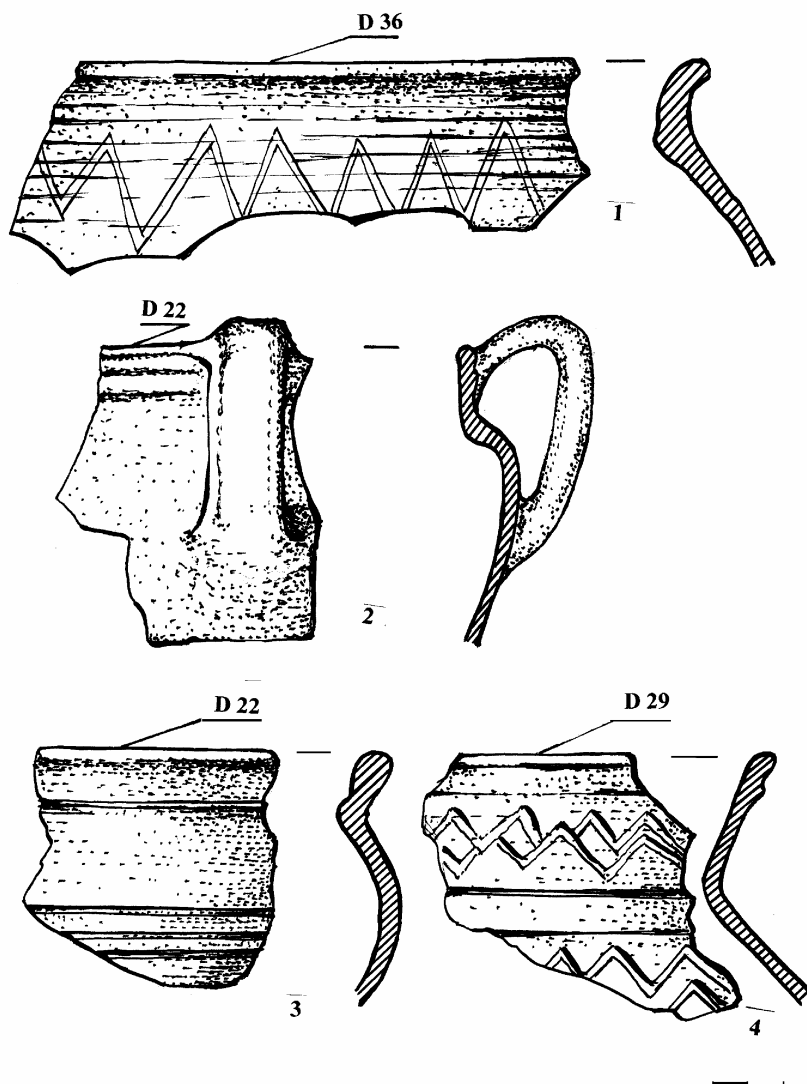

Рис. 3. Кераміка з дослідження городища
Fig. 3. Ceramic ware from the hill-fort

Під темно-коричневим шаром знаходився монолітний вапняково-карбонатний шар, що творив основу валу (рис. 2). Він помітно виділяється потужною світлою вапняковою основою оборонного укріплення. Вапняковий шар відзначається значною міцністю. Однак у його структурі (кв. 1–3) виділяється шар дрібних вапнякових плиткоподібних каменів загальною товщиною 0,2–0,3 м. Зазначений шар є порівняно досить крихким, легко руйнується і не містить жодних решток, які б свідчили про антропогенні впливи.

Загалом, основу оборонного укріплення Унівського городища складав глиняно-земляний насип. Його, в основному, творили завдяки викопуванню рову з напільної сторони городища. Суттєве доповнення в плані зміцнення фортифікацій укріпленого поселення склали камені та дерев'яні конструкції.

Таким чином, писемні відомості та археологічні матеріали відкривають невідомі сторінки історії населення Українського Прикарпаття, яке багато віків тому проживало на наших землях.

ЛІТЕРАТУРА

Баран В.Д.

1998 Давні слов'яни. Україна крізь віки. – К. – Т. 3. – 335 с.

Берест Р.Я.

2000 Звіт. Історико-археологічне дослідження Унівського середньовічного монастиря Перемишлянського р-ну Львівської обл. // Архів НДЛ-81 історичного факультету. – Львів. – 48 с.

2002 Археологічне дослідження давнього монастирського комплексу в Уневі у 2000 р. // АДЛУ. – Львів. – Вип. 5. – С. 267–290.

2002а Звіт. Історико-археологічне дослідження Унівського середньовічного монастиря // Архів НДЛ-81 історичного факультету. – Львів. – 53 с.

2004 Археологічне дослідження давнього Унівського монастиря // АДЛУ. – Львів. – Вип. 7. – С. 234–256.

2004а Основні підсумки досліджень Унівського чернечого комплексу (1999–2002 рр.) // Археологічні відкриття в Україні. – Київ. – С. 7–8.

2005 Звіт. Історико-археологічне дослідження середньовічного Унівського монастиря у 2004 році // Архів НДЛ-81 історичного факультету. – Львів. – 76 с.

2005а Звіт. Історико-археологічне дослідження середньовічного Унівського монастиря за 2005 рік // Архів НДЛ-81 історичного факультету. – Львів. – 84 с.

Гупало В.Д.

1994 Трансформация древнерусских традиций моделирования керамики во II пол. XIII–XV вв. // Garnczarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z SV konferencji. – Rzeszów. – С.185–190.

Літопис Руський / Пер. Л.Махновця. – К. – 1989.

Петрушевич А.С.

1882 Краткое историческое извѣстие о введении христианства в Предкарпатских странах во времена Кирилла и Мефодия тихже учениками и проповыдниками. – Львов. – 76 с.

Полное собрание...

1923 русских летописей, издаваемое Российской академией наук. Ипатьевская летопись. Петербург. – Т. 2. – 320 с.

Раппапорт П.А.

1967 Военное зодчество западнорусских земель в X–XIV веках // МИА. – № 140. – С. 15.

Свешніков І.К.

1976 Довідник з археології України. Львівська область. – Київ. – 95 с.

Цыгылык В.Н.

1970 Поселения первых веков нашей эры у с. Майдан Гологирский. // АО 1969 года. – Москва. – С. 271–272.

Roman BEREST

INVESTIGATION OF FORTIFICATION CONSTRUCTIONS OF UNIV HILL-FORT

The paper is dedicated to historical-archaeological researches of Univ hill-fort. Connections with other fortified sites of Holohory region from the period of Middle Ages are emphasized. Materials of ancient Ukrainian and foreign authors and results of scientific investigations of historians are used. Hypotheses about interpretation of the hill-fort are shown. Scale and peculiarities of fortification of the site are indicated according to the results of archaeological researches.